

Življenje besed v Bibliji: od *nog* do *glave*

Jožica Narat (Ljubljana)

IZVLEČEK: Članek je besedoslovna obravnava besed *noga* in *glava* v Dalmatinovi Bibliji, kontrolno pa tudi v Japljevem in najnovejšem slovenskem svetopisemskem prevodu. S tem je nakazana razvojna črta, primerjava posameznih mest z Luthrom, Rosalinom in Vulgato pa pokaže odnos naših prevodov do svojih predlog.

ABSTRACT: This article is a lexicological study of the words *noga* (foot) and *glava* (head) in Jurij Dalmatin's Bible. It also examines the two words in Jurij Japelj's translation and the latest Slovenian translation of the Bible. This reveals a developmental line, and comparison of individual sections with Martin Luther's and Franz Rosalino's translations, as well as the Vulgate, demonstrates the relation of Slovenian translations to these models.

0 Članek je besedoslovna obravnava besed *noga* in *glava*, ki se – zaradi njune središčnosti v besednem sestavu je to predvidljivo – pojavljata tako v Dalmatinovem biblijskem prevodu iz leta 1584¹ kot tudi v Japljevem, ki je začel izhajati leta 1784, tj. točno 200 let za Dalmatinovim (prva knjiga vsebuje evangelije), konec njegovega izdajanja pa sega v leto 1802, ko je izšla zadnja, deseta knjiga.² Stalnost

¹ Dalmatin je začel prevajati Staro zavezo v prvi polovici sedemdesetih let. Njegov Jezus Sirah (JESVS SIRAH) je izšel leta 1575 kot prvi ljubljanski tisk, tri leta kasneje (1578) je bilo natisnjeno Peteroknjižje (BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, VKATERIM SO TE PET MOSESSOVE BVQVE, sdai peruizh is drugih iesikou vta Slouenski sueiftu ftolmazhene), čez dve leti (1580) pa Pregovori (SALOMONOVE PRIVVISTI). Celotna Biblija je izšla leta 1584 v Wittenbergu.

² Tako imenovani Japljev biblijski prevod je delo več prevajalcev, ime pa je dobil po organizatorju del in prevajalcu v prvem prevajalskem obdobju – duhovniku Juriju Japlju, doma iz Kamnika, ki je v času prevajanja služboval na Ježici pri Ljubljani. Pri delu je sodelovalo večje število prevajalcev in pregledovalcev, ki so popisani v uvodih k posameznim knjigam. Peteroknjižje je izšlo leta 1791, prevedla pa sta ga Jurij Japelj in Blaž Kumerdej. V tem času je prišlo v prevajalski ekipi že do korenitih sprememb: Japelj je prevajal po črki, njegovi sodelavci pa so začeli prevajati po smislu. Glavni zagovornik in izvajalec prevajanja po smislu je bil Jožef Škrinjar, ki je med drugim prevedel tudi Vi-

in spremenljivost obeh samostalnikov sta ugotavljani oz. analizirani na izbranem besedilnem korpusu – Prva in Druga Mojzesova knjiga ter Visoka pesem – in to na osnovi popolnih samostalniških izpisov v dvovrstičnem sobesedilu.³

1 V Dalmatinovi Bibliji se beseda *noga* pojavlja 435-krat, od tega v konkordančno izpisanih in zaradi tega posebej obravnavanih delih (1 Mz, 2 Mz in Vp) 77-krat, primerjava teh 77 mest z Japljem pa pokaže, da je bilo na teh mestih čez 200 let 10 zapisov *nog* manj, torej 67, in da se v 56 pojavitvah *noge* Dalmatin in Japelj prekrivata, tj. v 73 % Dalmatin in v 84 % Japelj. Vzrokov za izpust *noge* v Japljevem prevodu je več: nadomestna uporaba zaimka, zgoščevanje besedila in zato opuščenja ponovitev besede ali uporaba druge besede.

1.1 (1–2) *Noga* v Bibliji opomenja zlasti del telesa (človeka, živali, tudi nadnaravnega bitja), ki ga lahko razložimo (1a) 'okončina bitja ali nadnaravnega bitja, namenjena za oporo trupa, premikanje' (*She je tukaj en Ionatanou Syn, hrom na nogah* – 2 Sam 9,3; *fo vidili Israelfkiga Boga. Pod njegovimi nogami je bilu, kakòr enu dellu is lepiga Saphiroviga kamina* – 2 Mz 24,10); (1b) 'okončina živali kot jed' (*pèr Ognju pezhenu, njegovo glavo, shnjegovimi nogami inu shnjegovim drobom* – 2 Mz 12,9); (2) 'del te okončine od gležnjev do konca prstov' (*palce na nyh defni nogi* – 2 Mz 29,20; *Issuj tvoje zhreule is tvoih nug* – Joz 5,15; *Naj je vam enu malu vode pèrneffe, inu vmite vafhe noge*⁴ – 1 Mz 18,4; *Ony fo moje roke inu noge fkus prebyli* – Ps 22,17). Japelj ne prinaša na teh mestih nobenih sprememb, enkrat samkrat (1 Mz 49,10) pa je zamenjal Dalmatinovo *nogo* s pomensko ožjimi ledji: *Krajleva paliza néma od Iuda vseta biti, ni mojster od njegovih nug*⁵ → ... *tudi ne ta vajvoda od njegovih lédi*.⁶

Če vzamemo za izhodišče konkordance treh Japljevih bibličnih besedil, pa vidimo, da je z *nogo* Japelj nadomestil kar 3 Dalmatinove dele *noge*: *bedra*,⁷

soko pesem – izšla je leta 1798. O različnih predlogah za Japljev svetopisemski prevod – Japelj naj bi jih uporabljal kombinirano – piše natančno Breznik 1928.

³ Konkordančni program je pripravil mag. France Baraga.

⁴ Umivanje nog velja v deželi, kjer so poti prašne in popotniki hodijo bosi ali v sandalih, za osnovno dolžnost gostoljubnosti. Umivanje nog je bila zadeva sužnjev. (Grabner-Haider - Krašovec 1984: 739–740.) Je pa med Judi to veljalo za skrajno ponižujoče opravilo; celo če je Jud postal suženj, mu njegov judovski gospodar ni smel naložiti tega opravila (SP 1997, 1627). Zagonetnejši je primer *je noge*^d *v'maflj vmival*, vendar ga razlaga ob robu (^d *Vmafli*) *tu je, ker fim vfiga obilnu inu sadofti imèl*) dovolj jasno razloži: gre za frazem, ki pomeni uživanje izobilja. *Noge* so objekt tudi v zvezah z glagoli *omakati*, *osnažiti*, *žal-bati*, *močiti s solzami*, *kušati/kušovati*, *tretj/otreti z lasmi*, *kopati v'tiga Nevernika krij*.

⁵ Dalmatinov prevod se prekriva z Luthrom: *Es wird das* "Scepter von Juda nicht entwendet werden / noch ein Meister von seinen füssen.

⁶ Z Japljem se prekriva Rosalinov prevod: *noch der Fürst von seinen Lenden*.

⁷ D: *inu on je hramal na svoji bedri* → J: *on pak je na eni nogi fphantovu hodil* (1 Mz 32,31). Luther ima na tem mestu ujemanje z Dalmatinom: *Vnd er hincket an seiner Hüfft*, Rosalino pa se prekriva z Japljem: *er aber hinkte an einem Fuße*.

goleno,⁸ peta⁹ – izbor je bil tako pri Dalmatinu kot pri Japlju delno pogojen s prevodno predlogo. Prav tako je pri opisu oblačila Japelj uporabil prosto opisno zvezo *spodej pri nogah* (2 Mz 28,33 in 2 Mz 39,22), ki se pod vplivom Rosalina¹⁰ orientira glede na telo v oblačilu, medtem ko je uporabil Dalmatin prav tako nazorna opisa (*ozdolaj na nje krajih in na nje okrilji*), pod vplivom Luthra oba orientirana glede na oblačilo.¹¹

(3) *Noga* je v Bibliji pogosto posebljena: pomeni (3) osebo ali žival, kateri pripada: *Kadar pak ta Golob nej nafhèl, kej bi fe njegov noga pozhilla* (1 Mz 8,9);¹² Japelj je to mesto prevedel enostavneje, brez noge: *Ali kër letá ny nefhàl, kam bi fèdèl*.¹³

(4–6) 66-krat v celotni Dalmatinovi Bibliji (od tega kar 39-krat v 2 Mz, ki opisuje zunanjščino in notranjščino svetega šotora ter njegovo gradnjo in opremljanje) se nanaša *noga* na nežive predmetne denotate, ki jih lahko pomensko opredelimo kot (4) 'spodnji, ožji del predmeta, naprave, ki drži, ohranja telo v pokončnem položaju', in sicer pri mizi¹⁴ in deski;¹⁵ (5) 'spodnji, širši del predmeta, naprave, ki drži, ohranja telo v pokončnem položaju', in sicer pri svečniku;¹⁶ (6) 'telo, predmet, na katerem kaj stoji; podnožje, podstavek', in sicer pri stebru,¹⁷ oltarju,¹⁸ oltarnem ognjišču,¹⁹

⁸ D: *Tiga Ouna pak imafh na kofse reffékati, inu njegov Drob, inu Golena oprati* → J: *Tiga ovna pak bósh na kófze ràs-fèkal, njegov drób inu nogè omyl* (2 Mz 29,17). Luther ima na tem mestu *sein eingeweide wasschen vnd schenckel*, Rosalino *den Füßen waschen* – Dalmatin in Japelj se torej tudi tokrat v izboru prekrivata s svojima prevodnima predlogama.

⁹ D: *inu en Madras na fìesi, inu bo Kojna v' peto vgrisnil* → J: *ena rogata kazha na fìesi, katèra konja v' nògo vpizhi* (1 Mz 49,17). Luther ima na tem mestu *Dan wird ... das Pferd in die ferssen beisen*, Rosalino pa *welche in die Fußsohlen des Pferdes beisset*. Edino v tem primeru je pomenski razkorak tako med Dalmatinom in Luthrom kot tudi med Japljem in Rosalinom.

¹⁰ Rosalino: *Herabwärts aber gegen die Füße* (2 Mz 28,33); *Unten an den Füßen* (2 Mz 39,22).

¹¹ Ustrezno mesto iz 2 Mz 28,33 je pri Luthru izpričano takole: *unten an seinem Saum*, mesto iz 2 Mz 39,22 pa se glasi: *er macht den seidenrock zum Leibrock*.

¹² Luther ima na tem mestu: *Da aber die Taube nicht fand, da jr fuss rugen kund*, kar prav tako ustreza Dalmatinovemu prevodu, saj je *kund* stara oblika pomožnega glagola *können* v pretekliku in *rugen* stara oblika glagola *ruhen*, ki pomeni tudi 'počivati' (Luther III 1974, 346, 362).

¹³ Japelj ni sledil Rosalinu, ki piše tako kot zgoraj Luther in Dalmatin: *Als aber dieselbe nichts fand, wo ihr Fuß ruhen konnte*. Enak tip formulacije, torej različen od Japlja, je tudi v Vulgati: *Quae, cum non invenisset ubi requiesceret pes eius*.

¹⁴ D: *inu je nje djal na te fhtiri kraje, na nje fhtirih Nogah, raunu pod to Lajfhto, de fo fe fksu njo Shtange vtikale, de fe je ta Mysa mogla nofsiti* (2 Mz 37,13–14).

¹⁵ D: *teifte imajo fhtiridesset frebernih nug odsdolaj iméti, vselej dveje nogi pod vfako Tabelnizo* (2 Mz 26,19).

¹⁶ D: *Ti imafh tudi en Svezhnek sturiti is zhiftiga kovaniga slatá, na tém bo enu *Stalu <*noga>* (2 Mz 25,31).

¹⁷ D: *inu dvajffeti Stebrou, na dvajffeti kufrastih nogah* (2 Mz 27,10).

¹⁸ D: *LEtu je pak tiga Altarja mera ... Njegova Noga je en komulz viffoka* (Ezk 43,13).

¹⁹ D: *Ariel pak je bil dvanajft komulzeu dolg, inu dvanajft komulzeu fhirok ... inu njegova Noga je bila en komulz viffoka, inu njegove Shtable fo bilé pruti Iutru* (Ezk 43,16–17).

umivalniku²⁰ in zagrinjalu²¹. Primerjava z Luthrom, ki ima za navedene pomene *fus*, *füssen*, pri svečniku pa *schafft*, ki ga Dalmatin v besedilu prevaja s *stalom*, na robu pa ga razlaga z *nogo* – pokaže popolno prekrivnost z Dalmatinom. V Japljevem prevodu je pri mizi in deski zapisana *noga*, medtem ko je pri umivalniku in stebru *podstava*, pri svečniku (enako kot pri Dalmatinu) ter pri oltarju in oltarnem ognjišču pa *stalo*, kar kaže na večjo specializacijo izrazov. Dalmatinov primer iz 2 Mz 38,31: *Inu noge tige Dvora okuli inu okuli, inu noge téh Vrat na Dvoru* je danes pomensko težko razumljiv, pri Japlju pa se glasi: *Inu podstave tige dvorijsha takú dobru okuli, kakòr na njega vratih*. Primerjava s prevodnimi predlogami je pokazala njihov vpliv na slovenski besedili.²²

V dveh primerih je Japljeva *noga* neustrezno rabljena namesto Dalmatinove besede *rog*.²³ Ker se Luther, Vulgata in Rosalino z rabo besed *hörner* in *cornua* ujemajo z Dalmatinom, gre pri Japlju očitno za napako.

Frazemov je v ožji, konkordančni skupini malo. Prvi je iz 2 Mz 21,23–25: *dati nogo za nogo* 'enako vrniti z enakim' in se v Dalmatinovem prevodu glasi: *taku ima dana biti Dufha sa Dufho, Oku sa Oku, Sob sa Sob, Roka sa Roko, Noga sa Nogo, Opezenje sa Opezenje, Rana sa Rano, Zhernauka sa Zhernauko*. V jeziku sta živa samo dva elementa: *oko za oko* in *zob za zob*, rabljena skupaj ali posamezno.²⁴

Drugi frazem je iz 1 Mz 41,44: *pres tvoje vole néma nihzhe fvojo roko ali nogo ganiti po vsej Egyptovski desheli* in pomeni 'ne sme ničesar storiti oz. nikamor iti'.

Kalkirana zveza *možje k nogam*²⁵ (Luther: *sechs hundert tausent Man zu fuss*) je v besedilu označena z * in na robu pojasnjena s sopomenko *pešci* (v celotni Bibliji se pojavlja ta zveza še na dveh mestih), kar kaže tako na Luthrov vpliv kot na Dalmatinovo zavest o neustreznosti zveze; samostalnik *pešci* je na tem mestu uporabil tudi Japelj (V: *sescenta fere milia peditum virorum*), enako tudi SP 1997. Samo enkrat v celotni Dalmatinovi Bibliji ni omenjena Luthrova zveza prevedena kalkirano: *šhtiri krat štutaushent Mosh pejfhzou* (Sod 20,2). V SSKJ je

²⁰ D: *Vmivalnik is kuffra, inu njegovo Nogo is kuffra* (2 Mz 38,8).

²¹ D: *Is téh štu centou Srebra fo ony slyli Noge te Svetinje, inu Noge tige Pèrta, štu Nug is štu Centou* (2 Mz 38,27).

²² Luther: *Dazu die füsse des Vorhofs rings rumb / vnd die füsse des thors am Vorhofe*; Vulgata: *et bases atrii, tam in circuitum quam in ingressus eius*; Rosalino: *Dazu die Fußgestelle des Vorhofes, sowohl in seinem Umfange, als Eingange*.

²³ D: *njegove krij imafh vseti, inu jo s' tvoim pèrfom na tige Altarja Rogé djati* → J: *kar vsamešh od kryvi tige telejša pomashi noge tige Altarja s' tvojim pèrfiam* (2 Mz 29,12). Dalmatin ima k 2 Mz 27,2 dodano opombo z razlago, kaj je *rog*: *tu fo bily majhini Stebèrci na šhtirih vogleh tige Altarja, s' Knoffy inu s' isresanimi roshizami*. Sveto pismo 1997 ima na obeh mestih *rogovi*.

²⁴ Po analogiji z navedenimi frazemskimi zvezami obstaja v živem jeziku tudi frazem *glava za glavo*. V SSKJ je razložen kot 'če je kdo zakrivil človekovo smrt, naj se kaznuje s smrtjo', kar je v primerjavi z zgoraj navedeno določnejša razlaga. V Svetem pismu ni ta zveza nikjer izpričana (Beseda 98).

²⁵ Navedek je iz Dalmatinove 2 Mz 12,37: *okuli šhestkrat štutaushent Mosh k' nogam <*ali pejfhzou>*.

zabeležena prislovna zveza *iti k nogam*, označena kot nižje pogovorna, medtem ko pridevniškega pomena zveze, izpričanega v Dalmatinu, v SSKJ ni.²⁶

Vzdigniti svoje noge 'podati se na pot' je slikovita Dalmatinova zveza iz 1 Mz 29,1: *Iacob je pak fvoje noge vsdignil*,²⁷ ki jo je Japelj nadomestil z izrazno enostavnejšo: *Jakob je je tédaj dalej podál*.²⁸ V navedenih zgledih se je pomen *noge* razvil iz njene funkcije, vezane na premikanje, hojo, ki se lahko frazemsko poveže tudi z rezultatom premikanja (1 Mz 30,30): *GOSPVD je tebe shegnal fkusi mojo k'nogo*, ki je razložena v opombi: *k tu je, ker fim jesti moral sem tèt tam tekati, de fi ti taku bogat poštal. Moja noga je tu morala opraviti*,²⁹ je pri Japlju npr. zamenjana s pomensko jasnejšo: *po mojim prihódi je Gosfpód tebe poshegnal*,³⁰ ki ne potrebuje dodatne razlage. Prav tako ne uresničitev v SP 1997: *Gospod te je blagoslovil za vsak moj korak*.

1.2 Upoštevanje celotne Dalmatinove Biblije (435 pojavitev)³¹ vnaša malo sprememb v osnovno pomensko zgradbo besede *noga*. Predstavljenim pomenom se pridružuje le še *noga* (7) kot okončina kipa: *Tigaištiga Pilda glava je bila is zhiftiga Slata ... njegove Noge fo bilé en dejl shelesne en dejl yllovate* (Dan 2,33).

Pač pa celotna Dalmatinova Biblija precej razširi frazeologijo besede *noga*.³² Zlasti prevladujejo glagolski frazemi s sestavino *noga*: *pasti pod noge koga* 'podrediti se komu' in *dati koga pod noge komu/podvreči kaj nogam koga* 'podrediti koga/kaj komu': *Ony bodo morali pod moje noge pafiti* (L: *Sie müssen vnter meine füsse fallen* – Ps 18,39),³³ *GOSPVD je nje pod vafhe noge dal* (L: *der HERR hat sie vnter ewre füsse gegeben* – Jdt 14,5),³⁴ *Ti fi vfe rizhy njegovim nogam podvèrgal*³⁵ (L: *Alles hastu vnter seine Füße gethan* – Ps 8,7).³⁶

Biti lahkìh nog 'hitro, z lahkoto hoditi, teči': *Asael pak je bil lahkìh nug, kakòr*

²⁶ Prav tako ni tega pomena v Kastelec-Vorenčevem slovarju pa tudi 200 let kasneje v Pleteršnikovem ne.

²⁷ Luther ima na tem mestu: *DA hub Jacob füsse auff*, kar pomeni njegov neposredni vpliv na Dalmatina.

²⁸ Rosalinov prevod tega mesta ni dobesedno prekriven z Japljevim: *Also zog Jacob hin*.

²⁹ Luther ima na tem mestu formulacijo, ki jo je očitno – skupno z opombo – posnel Dalmatin: *der HERR hat dich gesegenet durch ^hmeinen fus*.

³⁰ Prevedek se ujema z Rosalinom po smislu, ne pa dobesedno: *der Herr hat dich, nachdem ich zu dir eingegangen bin, gesegnet*.

³¹ V Sekciji za zgodovino slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša so popolni izpisi vseh slovenskih besedil slovenskih protestantskih piscev iz 16. stoletja. Za ta prispevek sem uporabila izpise *noge* in *glave* iz Dalmatinove Biblije.

³² Kržišnik - Kolšek (1990, 144) navaja posredno ugotovitve Romunke Slave, da so poimevanja delov telesa med najpogostejšimi sestavinami frazemov: *glava, kri* in *roka* so na prvih treh mestih.

³³ J: *ony fo meni pod nóge pádli*; SP 1997: *padejo pod moje noge*.

³⁴ J: *sakaj Gosfpód bo nje štàrel pod vafhimi nogami*; V: *quoniam Dominus conteret eos sub pedibus vestris*.

³⁵ Variante v Dalmatinu so (*pod*)vreči njegovim nogam/pod njegove noge.

³⁶ J: *Vfe fi ti njegóvim nogám podvèrgèl*.

ena Šerna na púli (L: *Asahel aber war von leichten füssen wie ein Rehe auff dem felde* – 2 Sam 2,18).³⁷

Primerjava z Luthrom kaže v vseh primerih medsebojno prekrivnost, z Japljem pa v prvem in tretjem; v drugih dveh primerih ima Japelj prosti zvezi: *streti jih pod vašimi nogami; biti silno hiter v teku*. Frazem *dati pod noge* je analogen z *dati v roke*, saj oba pomenita možnost razpolaganja z nekom, je pa *dati v roke* bolj živ (Kržišnik - Kolšek 1990, 147–148; gl. *noga* in *roka* v SSKJ). Pomen podreditve v zgornjih dveh frazemih je predvidljiv, saj je *noga* v Bibliji simbol in nosilka oblasti (Grabner-Haider - Krašovec 1984, 486).

Zveza (*po*)*teptati/treti koga z nogami* ne pomeni fizičnega teptanja, pač pa sovraštvo do nekoga oz. željo po njegovem uničenju:³⁸ *Kateri je moj Kruh jedil, taitfi mene s'nogami teptá* (Ps 41,10) in *Kateri moj kruh jej, ta mene s'nogami tare* (Jn 13,18).³⁹ V obeh primerih ima Luther glagol *treten*.

Pogost frazem v Dalmatinu je *od mladih nog* 'od mladosti', ki ni motiviran z Luthrom (*von Jugent, von kind*), prav tako se ne pojavlja v Japlju (*od (moje) mladosti*) in SP 1997 (*od otroštva, od mladih let*), čeprav je živ še danes.

Prav tako se je, sicer variiran, ohranil v Dalmatinu rabljeni frazem *od glave do nog* 'v celoti',⁴⁰ ki pa je izrazno in pomensko prekriven z Luthrom (*von dem heubt an bis auff die füsse*); enako velja za njegovo izrazno-pomensko še natančnejšo varianto *od podplatou téh nug do vérha glave* (Luther: *von der fussolen an bis auff seine scheidel*).

Zveza *pokrivati svoje noge* se v Dalmatinu (1 Sam 24,4) pojavlja kot evfemizem za 'opravljati potrebo'; izpričana je v Luthru, na njen omiljevalni način izražanja pa je opozorjeno v opombi tako v Luthru kot Dalmatinu, medtem ko je v opombi v SP 1997 naveden dobesedni prevod iz originala: *si pokrili noge*, v rednem besedilu pa je *opravil potrebo*.

V posebno skupino spadajo zveze, ki pomenijo simbolna dejanja in so zaradi svojega opisovanja realnega v Bibliji (morda) šele na poti v frazem, npr. *otresti prah od nog*: *Inu kateri kuli vas nebodo gori vseli, ni poslušhali, ondi pojdite prozh vunkaj, inu otrefíte prah od vašnih nug, k'eni prizhi zhes nje* – Mr 6,11. V SP 1997 (str. 1492 v opombi) je *otresti prah od nog* razloženo kot kretnja, ki izraža željo po prekinitvi določene medčloveške vezi in je bila pri Judih znak prezira, ko so se vračali iz poganskih krajev.

Enak pomen ima tudi zveza *otresti prah s svojih oblačil* (SP 1997, 1668). Pri Dalmatinu se to mesto (Apd 18,6) glasi: *je on gvant iftrefsil*. Po *Bibličnem leksikonu* (1984, 521) je to znamenje radikalne prekinitve vsakršne skupnosti z nekim krajem in njegovimi prebivalci. V SSKJ zveza ni navedena ne med frazemi ne med prostimi zvezami, v elektronski zbirki Nova beseda pa jo najdemo samo kot citat iz Biblije.

Podobno simbolno dejanje, ki pa ni vezano samo na biblijska besedila, je (*doli*)

³⁷ J: *Asael pak je bil filnu hiter v' teki kakòr ena fèrna v' gòsdi*.

³⁸ Gl. *Sveto pismo* 1997, 1627.

³⁹ Po *Bibličnem leksikonu* (Grabner-Haider - Krašovec 1984, 486) je to znak zaničevanja.

⁴⁰ D: *inu pokryo vfo Koshu, od glave do nug* – 3 Mz 13,12; SP 1997: *od glave do peta*; SSKJ: *od nog do glave*.

pasti (nekomu/pred nekoga/na svoje obličje) k nogam, npr. v Raz 19,10: *Inu jeft jim padel pred njega k'njegovim nogam, de bi ga molil.* To dejanje je znamenje ponižnosti in podrejenosti, vendar je lahko tudi nehoteno in nima simbolnega pomena, npr. v Sod 5,27: *On se je krivil, je doli padil k'nje nogam, kakòr se je svial, taku je leshal konzhan.*

V skupino simbolnih dejanj oz. položajev spada *sesti k nogam koga*, npr. v 5 Mz 33,3: *Ony bodo h'tvoim nogam fejdli, inu se bodo vuzhili od tvojih befséd.* V drugem poglavju 2. knjige kraljev sta v opombi razloženi kot opozicijski *biti pri glavi* in *biti pri nogah*: *Pèr glavi biti, se rezhe druge vuzhiti: Pèr nogah biti, se rezhe od drugih se vuzhiti, kakòr ta Shular. Sakaj kadar Shulmeshter vuzhy, taku on vishe fedy kakòr njega Shularji.*

2.1 Glava se v treh konkordančno izpisanih besedilih pojavlja pri Dalmatinu 41-krat, pri Japlju pa 30-krat, od tega je 26 pojavitvenih mest prevodoma skupnih. Kljub razmeroma nizkemu številu pojavitev je pri Dalmatinu izpričanih kar pet osnovnih pomenskih enot:

(1) '(zgornji) del človeškega telesa z možgani': *je vsel ta Kamen, kateri je bil pod svojo glavo polushil* (1 Mz 28,18);

(2) '(sprednji) del živalskega telesa z možgani': *njegovi Synuvi imajo svoje roke poloshiti timu Iunzu na Glavo* (2 Mz 29,10);

(3) 'človek':⁴¹ *inu vsami sa slejdnò glavo en Gomer, po zhišli téh Dush v' svoji Vtti* (2 Mz 16,16);

(4) 'vodilni človek v skupini': *je nje postavil h' glavam zhes ta folk* (2 Mz 18,25); *Letu fo te Glave mej Ozheti Levitovih shlaht* (2 Mz 6,25);⁴²

(5) 'okroglast vrhnji del stebra': *fo bily sturjeni téh Stebrou Knoffi, inu nyh Glave okovane, inu nyh Obrozhi* (2 Mz 38,28).

Tudi Japljeva glava je večpomenka, vendar zadnjih dveh Dalmatinovih pomenov Japljeva tri besedila ne izkazujejo več. V pomenu 'vodilni človek v skupini' je zamenjana glava z besedama *oblastnik* in *poglavar*,⁴³ ki v Dalmatinovi Bibliji sploh še nista zabeleženi,⁴⁴ vrhnji del stebra pa je pri Japlju *glavica*.⁴⁵ Dalmatinov opis *vrh glave* je zamenjal Japelj s preciznim leksemom *teme*, ponekod pa je *glavo* enostavno izpustil (*jesti iz te korbe na moji glavi* → *jesti iz nje; tega vikšiga teh ključarjov*

⁴¹ Po SSKJ je glava v pomenu 'človek' zlasti glede na njegove značilnosti, umske sposobnosti. V obravnavanih svetopisemskih besedilih ni pri tem pomenu izpostavljena nobena človekova sposobnost niti značilnost.

⁴² Luther ima na obeh mestih *Heubter*.

⁴³ V 2 Mz 18,25 pravi Japelj: *inu ene je sa oblastnike zhes ludstvu ... postavil.* 2 Mz 6,25 pa se pri Japlju glasi: *Lety fo poglavarji Levitovskih shlaht.*

⁴⁴ Dalmatin ima samo *oblast* in *poglavnik*.

⁴⁵ V Japljevem prevodu se to mesto glasi: *je on sturil glavize tih stèbrov, letè stèbrè je on tudi s' frèbram povlèjkel* (2 Mz 38,28). Prevedek je za Japlja značilen, medtem ko je glava v tem pomenu pri Dalmatinu netipična. V pomenu 'okroglast vrhnji del stebra' ima Dalmatin najpogosteje besedo *glavič* (Narat 1999, 112–113).

fištrov glava → *ta vikši teh ključarjov/pekov*) in s tem jezik poenostavi.⁴⁶ Oboje ni rezultat Japljevega zavestnega krčenja oz. izboljševanja jezika, pač pa je pogojeno s predlogo.⁴⁷ Podobno gre pri Dalmatinu za prevodno odvisnost od Luthra.⁴⁸

Frazemov s sestavino *glava* je v izpostavljenih treh besedilih malo: *kaj priti čez glavo koga* 'kdo postati deležen česa': D: *shegni tvojga Ozheta ... imajo priti zhes Iosephovo glavo*⁴⁹ → J: *Shegni tvojga ozheta ... naj se dopólnio nad Jósephovo glavó*⁵⁰ → SP: *Blagoslovi tvojega očeta ... Naj pridejo na Jožefovo glavo* (1 Mz 49,26).

Dalmatinovo zvezo v 1 Mz 27,12: *bom fam zhes se pèrpravil prekletje, inu nika Shegen* je Japelj zamenjal s frazemom: *de fi ješt na mešti shegna kletu na glavo ne nakóplem*.

Že navedeni Dalmatinov frazem *povišati glavo koga* 'dati komu višji položaj' in 'obesiti koga' je besedna igra z dvojnimi smislom (gl. 1 Mz 40,12–13,18–20):⁵¹ *Try mladice, šo try dnévi. Zhes try dny bo Pharao tvojo glavo povíshal, inu te bo špet v' tvoj pèrvi stan poštavil ... Try Korbe šo try dnevi, inu zhes try dny bo Pharao tvojo glavo povíshal, inu tebe na Galgo obéšsil ... inu je povíshal tiga víshiga téh Kluzharjou glavo, inu tiga víshiga téh Físhtrou glavo*. Japelj je besedno igro nadomestil z nedvoumno in jasno formulacijo: *Try mladike pomènio she try dny. Po katerih bó Pharao na tvojo štrèshbo špómnil, inu bó tebe v' tvojo pèrvo flushbo nasaj poštavil ... Try pletenize pomènio she try dny. Po katerih bó Pharao tebi glavó vsel, inu te bó potle na en krish obéšsil ... fi je med jèdjó špómnil na tiga Víkshiga*

⁴⁶ Za ta prikaz so potrebna daljša ponazorila. Prvi primer (1 Mz 40,17) se pri Dalmatinu glasi: *inu v' tej sgučajni Korbi vfo shlaht pezheno šhpendio Pharaonu, inu Ptice fo jédle is te Korbe na moji glavi*; medtem ko ima Japelj na tem mestu: *Inu de fim v' eni pletenizi, katera je na vèrhi bilá, vje šórtè jedy od testenine neššèl, inu de fo ptize is njè jédle*.

Drugi primer (1 Mz 40,20–22) se pri Dalmatinu glasi: *je povíshal tiga víkshiga téh Kluzharjou glavo, inu tiga víkshiga téh Físhtrou glavo, mej fvojemi Hlapci, inu je tiga víshiga téh Kluzharjeu špet poštavil v' njegovu Kluzharštvu, de je Pharaonu Pehar v' roke dajal: Ali tiga víshiga téh Físhtrou je on puštil obéšiti*. Japelj ima na tem mestu: *kateri je fvojim flushabnikam enu veliku gostovanje narèdil, inu fi je med jèdjo špómnil na tiga Víkshiga tih kluzharjov, inu na tiga Víkshiga tih pèkov. Inu eniga je v' njegóvo flushbo nasaj poštavil, de bi njemu tó pytno pošsódo podajal. Tiga drugiga pak je na galge puštil obéšit*.

⁴⁷ V Rosalinovem prevodu je prvi primer (1 Mz 40,17) v naslednji, z Japljevim prevodom prekrivajoči se obliki: *Und früge in dem obersten Korbe allerhand nach der Beckerkunst gebackene Speisen, daraus die Vögel frassen*; drugi primer (1 Mz 40,20–22) se prav tako prekriva z Japljem: *und er richtete seinen Dienern eine grosse Mahlzeit an; bey dem Essen aber gedachte er des Oberschenkens, und Oberbeckers. Und er setzte den einen wieder in sein Amt, damit er ihm ... Becherreiche. Den andern ließ er an den Galgen aufhängen*.

⁴⁸ V Luthrovem prevodu sta oba primera prekrivna z Dalmatinom, tako 1 Mz 40,17: *vnd im obersten korbe allerley gebacken Speise dem Pharao / Vnd die Vogel assen aus dem korbe auff meinem Heubt*; kot tudi 1 Mz 40,20: *das Heubt des obersten Schenken / vnd das Heubt des obersten Beckers*.

⁴⁹ Luther ima na tem mestu: *vnd sollen kommen auff das heubt Joseph*.

⁵⁰ Vulgata: *fiant in capite Ioseph*.

⁵¹ Tako so poimenovane te formulacije v Svetem pismu 1997 (str. 93, opomba).

tih kluzharjov, inu na tiga Vikfhiga tih pękov. Sodobni standardni prevod ohranja Dalmatinov izrazni način, ker ustreza originalu, in v opombah opozarja na popolno različnost pomenov iste zveze.⁵²

2.2 V celotni Dalmatinovi Bibliji se *glava* pojavlja 532-krat, vendar ta množica pojavitev – enako kot pri besedi *noga* – dopolnjuje osnovno pomensko strukturo le s pomenskim odtenkom k 1) oz. 2): 'zgornji/sprednji del kipa človeškega/živalskega telesa', medtem ko je zveza *prisegati pri svoji glavi* že frazem 'podkrepi trdnost svoje prisege z zastavitvijo lastnega življenja': ***Ti némašh tudi pèr tvoji Glavi prijsegati*** (Mt 5,36).

Večkrat izpričan je npr. frazem *vaša kri bodi čez vašo glavo*⁵³ z variantami *tega kri bodi na njega glavi*, *kri Abnerja padi nad Joabovo glavo* in *njiju kri bo plačana na Joabovo glavo*, s pomenom 'nositi odgovornost za smrt koga, za svoje ravnanje'. Prvi primer (Apd 18,6) nam s sobesedilom razkrije, da gre za pravi frazem: *Kadar fo ony pak supèr govurili inu shentovali, je on gvant iftrefsil, inu je djal k'nym: Vafha kry bodi zhes vafho glavo.*

Variante Dalmatinovega frazema *položiti/vreči/dati dejanje/zasluzenje koga na glavo*⁵⁴ pomenijo 'terjati od koga račun za njegova dejanja'. Razlaga je vzeta iz opombe v SP 1997 k Ezk 9,10; sodobni prevod se ujema z Dalmatinom: *Njihovo ravnanje bom spravil na njihovo glavo*. Japelj je frazem nadomestil z variirano prosto zvezo *povrniti njim po njih delih/zasluzenju*,⁵⁵ ki ni utemeljena v Vulgati in je očitno rezultat prevajalčevega (Škrinjar s svojo skupino) tvornega odnosa do predloge.

Dalmatinov frazem *ne imeti, kamor bi svojo glavo položil* (Mt 8,20): *Ptice pod Nebom imajo gnesda: Ampak Syn tiga zhloveka néma, kam bi fvojo glavo polushil* v pomenu 'ne imeti stanovanja, prenočišča'. Glagol *položiti* uporablja v tej zvezi še Japljev svetopisemski prevod, medtem ko ima Wolfov prevod iz leta 1856 in vsi nadaljnji glagol *nasloniti*.

Po svoji glavi ravnati 'ne ozirati se na mnenje drugih' je iz Dalmatinovega predgovora k Prvemu pismu Korinčanom: *kakòr de bi velika framota bila, kadar bi sleidni kaj fušebniga naprej nevsel, inu po fvoji laštni glavi nerounal*. V SSKJ zveza ni uvrščena med frazeme, ampak neustrezno med zglede, ki dokazujejo pomen *glave* kot 'ta del pri človeku kot središče njegovega razumskega in zavestnega življenja'.

Pasti kaj (komu) na njegovo glavo 'doleteti koga kaj slabega, zgoditi se komu kaj slabega', npr. Ps 140,10: *Padi ta nefrezha na nyh glavo*.⁵⁶ V Japljevem prevodu je Traven izpustil besedo *glava*: *Vfe njih salásùvanje ... bó na nje pádlu*.⁵⁷

⁵² V Svetem pismu 1997 se iztržek iz 1 Mz 40,12–13, 18–20 glasi: *tri mladike so trije dnevi. Še tri dni in faraon bo povzdignil tvojo glavo in te postavil nazaj v tvojo službo /.../ tri košare so trije dnevi. Še tri dni in faraon bo povzdignil tvojo glavo s tebe in te obesil na drevo /.../ Tedaj je sredi svojih služabnikov povzdignil glavo vélikega točaja in glavo vélikega peka.*

⁵³ Luther: *Ewer Blut sey vber ewer heubt*. SP 1997: *Vaša kri nad vašo glavo*.

⁵⁴ Luther: *Sondern ich wil jr Thun auff jren Kopff werffen* (Ezk 9,10).

⁵⁵ Vulgata: *viam eorum super caput eorum reddam*.

⁵⁶ Luther: *Das vnglück ... Müsse auff jren Kopf fallen*.

⁵⁷ Vulgata: *Caput circuitus eorum, labor laborum ipsorum operiet eos*.

Živo oglje spravljati na glavo koga se v Dalmatinu (Rim 12,20) glasi: *Aku je tedaj tvoj Sovrashnik lazhen, taku ga nafiti ... Sakaj kadar ti letu sturifh, taku ti shivu ogele spravlash na njegovo glavo*. V robni opombi je zveza razložena: *se fovrashnik fksu tvojó dobruto fam zhes se referdi, de je on tebi taku hudu sturil*. Japljev⁵⁸ in standardni prevod⁵⁹ se z Dalmatinom ujemata; v standardnem prevodu sta navedeni v opombi dve možni razlagi tega mesta: 1) poostrena Božja kazen, ki bo doletela nasilneža, če se bo v dobroti žrtve še jasneje zrcalila njegova hudobija; 2) bolečina kesanja, kazen pekoče vesti. V Novi besedi je zgled iz F. Milčinskega: *Primanjkljaj petinšestdeset kron in šestintrideset vinarjev je bil pokril iz lastnega žepa, da zbere žarečega oglja na glave svojih nasprotnikov, zakaj bil je uverjen, da se mu godi krivica*. Gre za nekoliko spremenjen biblijski citat s pomenom 'vzbuditi komu slabo vest'.

Glava se pojavlja tudi v številnih zvezah, ki upovedujejo simbolna dejanja. Zelo znan in na Biblijo vezan primer je *trositi/potresati/raztresati/posipati/metati na svojo glavo prah/pepel/prst/pepel in prah*. To dejanje je v Bibliji in v kulturah bližnjega vzhoda sploh pomenilo znamenje žalovanja, tudi pokore (prim. še valjanje po pepelu, sedanje v pepel, trganje svojih oblačil). Zveza *posuti se s pepelom* je danes živa predvsem v publicistiki:⁶⁰ *Tisti, ki je kriv, naj se hitro posuje s pepelom in v prihodnje za obči blagor drži jezik za zobmi*, in ima s pomenom '(javno) obžalovati kaj, pokesati se' vse značilnosti frazema.⁶¹ Glava ni ostala del tega frazema. V Novi besedi najdemo Cankarjevo prenovo tega frazema: *Nato ne gre k spovedniku, ne k sodniku, ne posuje si temena s pepelom, ne obleče meniške halje*, ki ga lahko razumemo kot niz spokornih dejanj.

Stresati/potresati (z) glavo (čez nekoga/za komo) pomeni izražati s temi gibi nestrpnost oz. odpor do nekoga, pri tem pa gre zgolj za ubesedeno govorico telesa, ne za pomenski premik.

Žalbatí glavo z oljem / izliti žalbovo olje na glavo – s tem dejanjem se podeljuje komu duhovniška ali kraljevska čast, v Novi zavezi pa je to dejanje znamenje spoštovanja in ljubezni (*Biblische Realkonkordanz*, 643), npr. Lk 7,46: *Ti néfi moje Glave s'ojlem shalbal: Ona je pak moje noge s'shalbo shalbala*.

3 Zaključek

Besedi *noga* in *glava* imata v Japljevem prevodu v treh konkordančno izpisanih besedilih manj pomenov kot v Dalmatinovem. *Nogo* (4) 'spodnji, ožji del predmeta, naprave, ki drži, ohranja telo v pokončnem položaju' ohranja Japelj samo pri mizi in deski, medtem ko je pri vseh drugih predmetih zamenjana s *podstavo* ali *stalom*. Za

⁵⁸ J: *taku bófh sherjavzo nad njegóvo glavó vkúp spravlal*.

⁵⁹ SP 1997: boš sipal žarečega oglja na njegovo glavo.

⁶⁰ V zbirki Nova beseda zlasti v besedilih iz Državnega zbora in iz časnika Delo.

⁶¹ Simbolno dejanje, ki je prešlo v frazem, je npr. tudi *umiti si roke*, le da v zgledu iz Kreljeve Postile slovenske (str. CLXIb), ki ga navaja Novak 2004 (str. 186), ta prehod še ni izveden, ker gre za sočasnost fizičnega in govornega dejanja: *Pilatuf ... vsame vode, inu roke vmije vprizho vfiga Folka rekoch: Ias néfám dolshan na tei krij letiga pravizhniga*.

dva Dalmatinova pomena *glave* ('vodilni človek v skupini' in 'okroglast vrhnji del stebra') ima Japelj izraze *oblastnik* in *poglar* ter *glavica*.

Celotna Dalmatinova Biblija prinaša poleg šestih pomenov *noge* in petih pomenov *glave* iz konkordančnih izpisov še po enega pri vsaki besedi, kar je glede na veliko večji besedilni obseg zelo malo. Je pa v celotni Dalmatinovi Bibliji izpričanih veliko več frazemov – v konkordančnih izpisih je frazeologija pri obeh avtorjih skromna, kar je zaradi omejenega obsega razumljivo, najzanimivejša pa je zveza *povišati glavo nekoga*, ki je rabljena kot besedna igra z dvojnimi smislom – ter več opisov simbolnih dejanj, ki kasneje postanejo frazemi (*posuti se s pepelom*) ali pa tudi ne (*otresti prah od nog*). V frazeologiji se primerjana prevoda večkrat razlikujeta, medtem ko so si opisi simbolnih dejanj v vseh bibličnih prevodih – kar je razumljivo – zelo podobni, če že ne enaki.

Viri in literatura

- Beseda 98*, Slovenski standardni prevod Svetega pisma na CD-ROM-u, 1998, Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije.
- Bibel-Lexikon*, 1968, Zürich–Köln, Benzinger Verlag Einsiedeln.
- Biblische Realkonkordanz*, 1913, Regensburg.
- Breznik, Anton, 1928, Japeljev prevod sv. pisma, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7, 77–107.
- Dalmatin, Jurij, 1584, *BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV*, Wittemberg, Faksimile, Ljubljana 1968.
- Grabner-Haider, Anton, in Krašovec, Jože, s sodelavci, 1984, *Biblični leksikon*. Celje, Mohorjeva družba.
- Japelj, Jurij, in sodelavci, 1784–1802, *SVETU PISMU STARIGA INU NOVIGA TESTAMENTA*, I–X, Ljubljana.
- Kastelec - Vorenc, gl. Stabej.
- Kržišnik - Kolšek, Erika, 1990, Sestavina *roka* v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 26, 141–154.
- Kržišnik, Erika, 2000, Biblične stalne zveze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku, *Razprave / Dissertationes XVII*, 67–80.
- Luther, D. Martin, 1545, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auff's new zugericht*, I–III, Wittenberg. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
- Narat, Jožica, 1999, *Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 214 str. [Tipkopis.]
- Nova beseda* – Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Novak, France, 2004, *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*, Ljubljana, Založba ZRC.
- Pleteršnik, Maks, 1894–95, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana, Knezoškofijstvo.
- Rosalino, Franz, 1793–94, *Biblia sacra, oder die heilige Schrift des alten und neuen Testaments*, Wien.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, 1970–1991, Ljubljana.

Stabej, Jože, 1997, *Slovensko-latinski slovar. Po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana, Založba ZRC.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze, 1997, Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije.

Vulgata: *Biblorum Sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam*, Vatikan, 1946. [Nova izdaja.]

The Life of Words in the Bible: *noga* (foot) and *glava* (head)

Summary

*The author discusses the words *noga* (foot) and *glava* (head) in terms of lexicology. These are two nominal constants that appear in both Jurij Dalmatin's and Jurij Japelj's translation of the Bible. Nominal constancy and variability were first established in the selected text corpus – Genesis, Exodus, and the Song of Solomon – based on fully transcribed nouns within a two-line context. For greater clarity, the article extends the analysis of the words *noga* and *glava* to all of Dalmatin's Bible, whereas Japelj's translation and the 1997 standard translation of the Bible were only included where necessary.*

*Nearly the entire basic semantic structure of the words *noga* (77 occurrences in Dalmatin and 67 in Japelj) and *glava* (41 occurrences in Dalmatin and 30 in Japelj) is established on the basis of the three selected texts alone. Dalmatin's *noga* has six different attested meanings, while *glava* has five; Japelj uses three different meanings for both of them, but replaces the others with other terms. The entire text of the Bible offers only one additional meaning for both words; in general, new features occur in phraseology and citations expressing symbolic acts that may or may not have become phrasemes.*

Translations of the Bible from different periods are extremely well-suited for determining linguistic – or in this case, lexical – development because the sacredness of Biblical text does not permit any major conceptual or stylistic alterations. However, major or minor differences occur even between individual translation models (i.e., between Martin Luther's German translation and the Latin Vulgate, or Franz Rosalino's German translation), which result in differences between the Slovenian translations as well.

Jožica Narat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 2, 1000 Ljubljana

jozica.narat@guest.arnes.si